

VÉDEKEZÉS VAGY BEFOGADÁS A TÖRTÉNETI ÉPÍTÉSZETBEN

BUDAI AURÉL*

Minden építészeti alkotás érzékelhető formájában – akár műalkotás igényű, akár egyszerűbb, „kommersz” épületről van szó – mindig valamiféle lényeg, alkotói „üzenet”, *esztétikai tartalom* jelenítődik meg. Ez az alkotás esztétikai jeleibe kódoltan van jelen, melyet az épület használói, az épület látogatói, sőt, a kívülállók is tudatosan vagy öntudatlanul befogadnak, dekódolnak. Az építészet sajátosságai miatt ez az építészeti tartalom elsősorban a meghatározott rendeltetésű terek kialakításában, kapcsolatuknak, összefüggéseiknek a módjában jut kifejezésre. A különböző épületek funkcionális igényeit, illetőleg azok megvalósulását általában mindig jelzi az épület külső képe, a tömegkialakítás és a homlokzat. A *funkcionális tartalom* kivetülését az építészeti formára jelentős mértékben elősegíti, és az építészeti élményt fokozza, ha maga a funkció, az azt teljesítő emberi tevékenység látványként szerepel: a városképben az ott élő, járókelő emberek, járművek, vagy éppen az üzlet kirakatán keresztül a vevők és eladók, a műhelyekben a gépek mozgása stb.

Kulcsszavak: identifikáció, védettség, behívás, torony, pozitív és negatív sarok, köztér, publikus és privát tér

Az *identifikáció*, a felismerhetőség problémája az autonóm művészetek terén teljesen ismeretlen, hiszen a szobor mindig szobornak látszik, és egy zeneművet sem lehet valami mással összetéveszteni. Az építészetben viszont az épület lényegének, belső funkciójának megmutatása jelentős szempont. Ez végül is az építetető tulajdonosnak – vagy inkább az épület használójának – a kívülállók számára szolgáló üzenetét jelenti, amit az építész és más művészek, reklámgrafikusok, kirakat-

* építészmérnök, a műszaki tudomány kandidátusa. 1112 Budapest, Törösvár u. 37.
Tel.: 319-6370.

rendezőik tolmácsolhatnak érzékelhető módon. Az épület esztétikai jelei a tulajdonos vagy használó személy, csoport, szervezet, cég valamiféle bemutatkozási formáját, mintegy külső „névjegyet” adják. Az ilyen bemutatkozás legegyszerűbb példái a kapunál lévő névtáblák. A nagyobb és messzebből is látható cégtáblák, az üzletkirakatokban lévő áruk még további tájékoztatást adnak. Elvontabb esztétikai jelrendszert képviselnek a bolti cégérek, mint például a réztányér a borbélyüzlet előtt, kovácsoltvas csizma a csizmadiaműhelynél, vagy akár a kiakasztott szalmacsomó ott, ahol ideiglenesen bort mérnek.

Az építető tulajdonos gyakran nem elégszik meg az egyszerű felismerhetőség biztosításával, hanem az épületbe beinvitált vendégeket, látogatókat, híveket, valamint a házat csak kívülről szemlélő kívülállókat valamilyen célból befolyásolni kívánja. Ezt az igényt azután az építész mint tartalmi mondanivalót az exteriőrben és az enteriőr publikus tereiben önti érzékileg felfogható formává. A *reprezentáció* alkalmával az építető valamilyen jellemző – valódi vagy elhíttendő hamis – tulajdonságát mutatják az épület formái az építészet esztétikai nyelvén megfogalmazva. Például a középkori várúr részéről az erő és félelmetesség, a polgár részéről a gazdagság és hitelképesség reprezentációjának igénye volt a legfontosabb szempont; míg a gótikus és barokk székesegyházakban az uralkodó egyház földöntúli erővel támogatott hatalmát igyekeztek e formákkal a hívők lelkébe beoltani. Sőt, az is gyakori, hogy az építető vagy éppen az építész a reprezentáción túlmenően a közönséget valamilyen vallási, politikai tevékenységre vagy éppen vásárlásra kívánja ösztönözni. Amit az egyház „pasztorációnak”, a politika „agitációnak”, a kereskedelem pedig egyszerűen *reklámnak* nevez, ugyancsak megjelenik tartalomként az építészeti formák világában. A cél elérése érdekében rendszerint még az alkalmazott képzőművészet különféle műfajú alkotásait is bevonják az építészeti kompozícióba.

Az építészettörténet évszázadai alatt kialakult *épülettípusok* megmutatják, hogy az adott építészeti alkotás milyen funkciót tölt be, templom-e vagy lakóház, erődítmény vagy bevásárlóközpont, sportcsarnok vagy irodaház. Az épület méretei, tömeg- és homlokzatképzése és egyéb specifikus jelformái egyértelműen utalnak erre. Napjainkban sajátos épülettípust képviselnek ebben a vonatkozásban azok a szállodák, kereskedelmi és vendéglátóipari létesítmények, amelyek valamilyen nemzetközi mamutcég láncolatának tagjai. Itt igen gyakran az üzleti előírások között is szerepel, hogy *a világ minden táján azonos* épülettömeg, tetőforma, homlokzati és belső kiképzés várja a vevőket, vendégeket. Mindez jellegzetessé teszi az adott cég fiókhálózatát, de ugyanakkor ez a fajta globalizáció megöli a helyi, nemzeti sajátosságokat.

Identifikációs zavar keletkezik akkor, ha *az épület külseje mást mutat*, mint ami a belső funkció. Ennek szándékos módja, az álcázás, lényegében csak katonai létesítmények esetében fordul elő, például amikor egy rakétakilövő állást békés mező-

gazdasági majornak álcáznak. (Esztétikai hiba viszont az az eset, amikor egy családi ház templomnak, vagy egy templom garázsna mutatkozik.) Más, de nem kevésbé fontos esztétikai probléma keletkezik az épület külső formája és belső funkciója között akkor, ha egy épület – esetleg éppen műemlék – eredeti funkciója megszűnik, és ideiglenesen vagy akár véglegesen egy teljesen más funkciójú intézmény költözik be az elhagyott épületbe. Karakterisztikus példája ennek az az egykori zsinagóga, amelyben sporttermet alakítottak ki, vagy az a főúri kastély, amelyben egy szociális otthont helyeztek el. Vendégforgalmi helyeken viszont kifejezetten hatásos esztétikai többletet jelenthet, ha a régebbi funkció az új mellett valamilyen formában ugyancsak bemutatásra kerül.

Az építészeti alkotásokban a funkcionálisan megfelelő terek alakítása mellett a tereknek és a bennük tartózkodó embereknek, tárgyakkal a *védettsége* is alapvető fontosságú. A meteorológiai hatások, eső, napsütés, hőmérsékleti különbségek elleni védelem igényét számos épületrészlet szolgálja, s ezek formái jellegzetessé válnak az adott területre, égtájra, országra. A déli, sivatagos, kevés csapadékú területeken a lapos tető, a fehérre meszelt falak, a kis ablakok a jellemzők, míg az északi, csapadékos, hűvösebb éghajlatú országokban a magas tető, a színesebb homlokzat és a nagyobb ablakok általánosak. Az épületben lakók, tartózkodók védelme más emberekkel, a *kívülállókkal szemben* részben reális, részben pszichikai indokoltságú. A társadalmi és fizikai térben a magabiztos, félelem nélküli eligazodás a privát milió megteremtését igényli. Magának a védelemnek a formája viszont függ a társadalmi, közbiztonsági viszonyoktól és a haditechnika fejlődésétől is. Az épület exteriőrjének védelmet kell nyújtania a legkülönbözőbb emberi behatások ellen. A középkorban a bástyafalak, a várárok, felvonóhidak, hullórácsok és egyéb védő létesítmények voltak hivatottak a várúr életét és vagyonát megvédeni. Mindezek a bentlakók védelmét nem csak funkcionálisan, hanem látványként, virtuálisan is kifejezik. Így az ilyen épület külseje, az exteriőr taszítást, *elriasztást* fejez ki, amit még különféle figurális ábrázolások is kiegészíthetnek, mint például a kapuvédő oroszlánszobrok, a boltívek záradékkövén megjelenő trófeák, az ellenség levágott fejét imitáló Gorgo-fejek és egyéb (eredetileg) elijesztő motívumok is.

Korunkban ezt a védő szerepet inkább az elektronikus berendezések biztosítják, de azért ma is megvannak a funkcionálisan betörés elleni földszinti ablakrácsok, a betekintést megakadályozó függönyök, másrészt esztétikailag a földszint „várszerű” kőburkolata vagy kváderes, kőutánzatú kiképzése, mint az építészettörténeti korok majd mindegyikében. Az épületek külső képét meghatározó *homlokzatok anyagfelületei* is alkalmasak védekezés, távoltartás kifejezésére. A mesterséges – újabban inkább használatos – homlokzati építőanyagok, mint a beton, acél, üveg és műanyag, a sima, csiszolt, hideg hatású felületek az elzárkózást, a tárgyi és emberi környezettel szemben való távolságtartást fejezik ki.

Különleges problémát jelent a homlokzatfelületek közül az *üvegeknek* a használata. Korábban az üveg csak az ablakokon át a fény beeresztésére és kilátásra szolgált, korunkra azonban már sokkal nagyobb területen kerül alkalmazásra. Az üveg a ráeső fény nagy részét ugyan átengedi, de mindig visszaver egy bizonyos mennyiséget, aminek hideg csillogása távolságtartó hatású. A futtatott üvegek a jobban megvilágított oldalról nézve átlátszatlanul tükröződnek, míg a sötétebb oldalról teljes átlátást tesznek lehetővé, ami az ellenoldalt – üveghomlokzat esetében a kívülálló környezetet – alárendeltebb, tehát kellemetlen helyzetbe hozza.

A homlokzat, de az egész épület különleges jelentőségű részét képezi a *földszint* kialakítása. Ez mutatja ugyanis az épület, illetőleg a benne tartózkodó, azt használó vagy birtokló személyek viszonyát tárgyi és emberi környezetükhöz. Ez lehet elzárkózó, a kívülállókval szemben védekezést kifejező, vagy éppen ellenkezőleg, *az épület belsejébe invitáló*, a környezetükkel harmonizáló formai kialakítás, és ez egyben meghatározza a földszinten elhelyezkedő helyiségeknek általában az emeletitől eltérő funkcióját is. Az épületbe való bejárat, a *kapu* formai kialakítása és mérete fejezi ki leginkább az épület tulajdonosának magatartását emberi, társadalmi környezetével szemben. Amíg a kisméretű, díszítetlen házbejáratok elzárkózást, a külvilág felé bizonyos ellenséges magatartást fejeznek ki, a minél nagyobb, áttörtebb, díszesebb, levegősebb kapukiképzések hívogató, vonzó kialakítása közvetlenebb kapcsolatot eredményez a környezettel. A középkorban ezt a vonzó hatást elsősorban a *templomkapuk* voltak hivatva elérni, hiszen az volt a feladatuk, hogy a híveket beinvitálják a templom belsejébe. Ezt szolgálta a tölcésrszerű kialakítás és a szentek szoborsorának „fogadóbizottsága” is. Hasonlóan behívó, vonzó szerepet játszottak a klasszicista középületek hatalmas méretű, *oszlopos bejárat* *protikusai*, amelyek – ugyanúgy, mint a bélietes középkori templomkapuk – a tényleges bejárat nyílás többszörösét mutatták. Korunkban ezt a feladatot a középületek előcsarnokainak bejárat üvegfala, de még inkább az üzletek és áruházak nagyméretű *kirakatai* látják el, amelyeken keresztül a belső eladótér tárul fel a nagyközönség előtt.

Az épület és környezete közötti viszonyban az is megjelenik, amikor az épület földszintjén, az egész homlokzat előtt végigvonul egy íves vagy egyenes gerendázatú oszlopsor, ami így fokozza az épületbe való bejárat behívó jellegét. A parasztházak *tornáca* átmenetet képez a belső tér (lakás) és a külső tér (udvar) között mind használatban, mind a látvány szintjén. A körülépített udvaroknál négy oldalon, vagy köralaprajz esetén körben vezetett oszlopsorok az épület homlokzatai előtt vezetnek el nyitott, fedett folyosórendszert, *kerengőt* alakítva ki. Sok város kereskedelmi főtéren „lábasházak” állnak, melyeknek árkádjai alól nyíló üzletek hívják be a vevőket.

Az épület, illetőleg annak földszintje kialakítását jelentős mértékben befolyásolják *környezetének domborzati viszonyai*. A vízszintes, sík alapfelületen álló

épület földszintje közvetlen vizuális kapcsolatban van a környező tereppel, hiszen padlósíntje annál alig van magasabban. Ha viszont az épület *magaslaton* áll, mindenképpen uralkodik környezetére felett. A természeti tájban a hegytetőn álló vár, kastély vagy apátsági templom már önmagában, elhelyezkedése révén is kifejezi a belátható terület feletti valóságos vagy csak virtuális hatalmát. A magaslaton álló épület – templom, kastély vagy közhivatal – általában *lépcsőkkel*, lépcsősorral közelíthető meg, ennek pedig jelentős esztétikai hatása is van. A lépcső látványa egyrészt felfoghatóvá teszi a felette álló épület valóságos méreteit, másrészt kifejezi ennek az épületnek, illetőleg a benne lévő intézménynek a fontosságát, magasabbrendűségét. Ha viszont a magasabbrendűsége törekvő épület sík terepre kerül, gyakran az első emeletre vezet fel a lépcsőzet, ami a szabályossággal, szimmetriával és ritmusban ismétlődő elemoraival egyetemben az épület *monumentálisát* adja.

Különleges elemei a történelmi tömegformálásnak a *toronyok*. Feladatuk az volt, hogy környezetükből kiemelkedve nagyobb tájegységekkel tartsanak fenn kapcsolatot akár a toronyablakból kitekintve, akár éppen ellenkező irányban, annak látványát érzékelve. A torony eredeti szerepe a védelem volt, vagyis az, hogy az ellenséget már messziről megláthassák a védők, és egyben kedvezőbb helyzetben legyenek az esetleges ostrom alkalmával. Ugyancsak történelmileg alakult ki a toronyok vallási, hitéleti szerepe is: a keresztény híveket a harangtoronyból szóló harangszó, a muszlimokat a minaret magasából éneklő müezzín hívta imára. De a torony az említett funkcionális szerepén túlmenően mint látvány is fontos szerepet tölt be. Mivel a toronysisakok változatos formájúak, azok látványa elősegíti a városban vagy környezetében való tájékozódást, és a karakterisztikus, egyéni városkép domináns motívumát adja. Maga a torony ugyanakkor a hatalom jelképe is, melyhez évszázadokon keresztül csak az uralkodó egyháznak vagy éppen a világi hatalomnak, királyoknak, főuraknak volt joguk.

Az épületek homlokzatainak összemetsződő sarkai a tömegkompozíciók esztétikai hatásában lényeges szerepet játszanak mind a pozitív (konvex), mind a negatív (konkáv) kialakításban. A *pozitív épületsarkok* hangsúlyozása mindig elzárkózást, a környezettel való szembeállást mutat, már a középkori várak sarokbástyáitól kezdve. Ennek visszfénye mutatkozik a homlokzatok „várszerű”, elzárkózó erőt érzékeltető sarokkváderezésében is. Még fokozottabb a környezettel való szembenállás a hegyesszögű falsarkoknál, amelyek mintegy belehasítanak a környezetet légterébe. A pozitív épületsarok elzárkózó hatásának feloldása, a homlokzat barátságosabbá tétele érdekében a sarkot nagyobb nyílásokkal, sarokablakkal, loggia kialakításával lehet levegősebbé tenni.

Az épülettömegek csatlakozásánál keletkező *negatív sarkok* az előzővel szemben mindig valamiféle teresedést indítanak meg, ami akár magának az épületnek az előtere is lehet, de mindenképpen vonzó, hívogató jelleget kölcsönöz. A negatív

sarkok ugyanakkor, mint látható *téracsuklók*, maguknak az építészeti tereknek az érzékelését, vagyis a térérzetet is biztosítják.

Az épületben levő, oldalfalai és mennyezete által határolt terek a *belső terek*; ha a térfedés hiányzik, *külső térről* van szó (városi terek, utcák, udvarok). De külső tér akkor is, ha le van fedve ugyan, de oldalfalainak egy része hiányzik (fedett-nyitott terek, portikuszok, tornácok). A külső tereket általában épületek homlokzatai veszik körül, s ezek tulajdonosaihoz való viszony szempontjából az e területeken járó-kelő, azokat használó emberek *kívülállók*, ugyanakkor maguk a bárki által használható, városi utcák, terek *köztérnek* számítanak. A határoló épülethomlokzatok azután elzárkózó vagy éppen hívogató modorban kapcsolódhatnak a köztérhez. Akiket pedig beengednek vagy beinvitálnak az épület belsejébe, az abban levő *publikus térbe* – templom, színház, étterem vagy üzlet belső terébe, lakás, palota fogadó szalonjába – azok a tulajdonos vendégei, üzletfelei, az adott közösség tagjai, vagyis általánosan a *látogatók*.

Amíg a köztereken az építészeti alkotások esztétikai tartalma az elzárkózás vagy hívogató ellentétpárján kívül az adott épület identifikációját és a tulajdonos reprezentációját fejezik ki, addig a publikus terekben a reprezentáció mellett a funkcionális és szerkezeti tartalomelemek is megjelennek. S éppen ez okból kapcsolódnak a publikus terekhez olyan helyiségek is, amelyek nem a látogatóknak szólnak, hanem kizárólag a *bennfenteseknek* – a vendéget, közönséget fogadók, az ott lakók vagy dolgozók – számára vannak fenntartva. Szűkebb értelemben ezek a valóban *privát terek*, például a templomok sekrestyéi, a színházi öltözők, a lakások háló- és fürdőszobái, az éttermek konyhaüzeme és általában minden üzemi helyiség. A közösségi vagy nyilvános terek és a zárt, magánhasználatú helyiségek között számos átmeneti térfajta létezik, Ebből a szempontból figyelemre méltóak a nyitott belsők, árkádok, passázsok, fedett gyalogutak és folyosók, galériák, de a lakóházudvarok és pályaudvarok is. Ide tartoznak még a mai nagykereskedelmi létesítmények belső közlekedői, „fedett utcái” és egyéb mai térkombinációk. S mindezekben a tértípusokban alapvetően az épület tulajdonosának, használójának a többi emberrel való kapcsolata, viszonya, vagyis a *védelem és behívás ellentétpárja* mutatkozik meg.

A SZERZŐ E TÁRGGYAL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓI

Az építészeti környezet esztétikai hatása. *A Magyar Építőművészek Szövetsége elméleti közleményei* I/1978.

A műemlékek és környezetük esztétikája. BME Építéstörténeti és Elméleti Intézet kiadványa 1979.

Esztétikai hatás a „lakóra” és a „látogatóra”. *Magyar Építőművészet* 1980/1.

A műemlék és környezete esztétikai kérdései. BME egyetemi jegyzet 1981.

A környezetesztétika jeltudományi alapjai. *Építés-Építészettudomány* 1999–2000/1–4.

Környezetesztétika. Elmélet és gyakorlat. ÉTK Kiadó 2005.

1. kép. Előlépcső + szimmetria + a földszint nyitottsága + formasűrűség = monumentalitás. Az egyház „üzenete”: invitálás a publikus térbe (templomba) + a hatalom reprezentálása. – Amalfi székesegyház

2. kép. Kőburkolatos homlokzat + tömör földszint + kis méretű bejárati kapu + rácsos ablakok + identifikációs címer + a pozitív sarkok hangsúlyozása = a környezettől való elzárkózás, védelem. – Segovia, levéltár

DEFENCE OR INVITATION IN THE HISTORICAL ARCHITECTURE

Summary

The owner's message shows on his building his identification, representation, and propaganda. Sometimes there are differences between the outer facade and the inner functions. The facade defends not only from meteorological but people's effects, using signs of defence and invitation on the facade. Cold or warm frontal materials. The glass-frontings show a particular problem. The ground-floor has the closest connection with the environment: by entrances, portals, shop-windows. (Porch, cloisters and arcaded houses).

Outer staircase, symmetry and regularity give the monumentalism showing superiority of its owner. The towers are symbols of the mastery over the visible surroundings. Positive building-corner shows reclusion, negative one suggests invitation. Common-outer spaces, streets, squares are for the outsiders; where some people, the visitors are admitted or invited are the public spaces, like shops,

churches, etc. To the private spaces only the confidentals could enter, these are sacristy, store, bathroom, badroom.

Keywords: identification, defence, invitation, tower, positive and negative corners, common, public and private spaces